

I. Amenemhat király Tanítása

A humanizmus kezdetei Egyiptomban

DOBROVITS ALADÁR

Az időszámításunk előtti 1980-ik évben a megöregedett I. Amenemhat király, a XII. dinasztia nem királyi származású megalapítója „királyi parancscsal” és a királyi tanács, illetve a népgyűlés hozzájárulásával kooptálja a trónra fiát, I. Za-ni-Woszeretet (I. Sesostrist), ki már eddig is a királyi hatalom tényleges végrehajtója volt.¹ Ez a szokás azután rendszeressé vált a XII. dinasztia idején. Ez alkalommal I. Amenemhat király ünnepélyes „trónraülést” tart és „istenként megjelenvén”, azaz „ex cathedra” ünnepi beszédben hozza nyilvánosságra elhatározását.

Ez az ünnepi beszéd, helyesebben az új király felavatásakor elmondott *Tanítás* (szebait, šb:jjt)² az egyiptomi irodalom egyik legjelentősebb, mindenkor klasszikusnak tartott alkotása, megrázóan drámai erejű, őszinte érzelmeiktől áthatott költemény, amelyben az öreg király nemcsak a tényleges hatalom trónjáról száll le, hanem a fáraók istenségéből is alászáll, hogy megalázott és csalódásoktól elkésérített énje feltárással az isteninél is magasabbra, az ember egyéni méltóságának trónjára emelkedjék. Keserű kiábrándultságában és mégis optimistán megbocsátó humanizmusában, a Király emberi szenvedésének és szenvedélyének, gyöngeségének és erejének megmutatásában, nyelvének és stílusművészetének dinamikus gazdagságában ez a költemény nemcsak az egyiptomi, hanem a világirodalom legnagyobb alkotásai közé tartozik, méltó irodalmi párjaként a Középbírodalom hasonló szellemű áthatott, egyéniségükben tragikusan pesszimista vagy gyógyíthatatlanul szomorú, uralkodó voltukban mégis optimistán humanista királyportréinak.³

Nem csoda, hogy ha ez az alkotás évezredekén át az egyiptomi „közoktatás” tananyagaként szolgált, mint a klasszikus egyiptomi nyelv és stílus, költészet utolérhetetlen és éppen ezért utánzásra csábító mintája. Ám mindezekelőtt, a továbbiak helyett egyelőre adjuk a költemény *elősző* teljesen megállapított, összefüggésében helyreállított szövegének első összefüggő, kérdőjelektől és feltételezésektől mentes fordítását.

¹ Vö. Breasted: *Geschichte Aegyptens*. Phaidon-Verlag, 1936. 124. és A. Vollen: *Zwei altägyptische politische Schriften*. *Analecta Aegyptiaca* I. 1945. 112. A kronológiai adatokat J. Vandier kronológiája alapján adjuk (*Drifon—Vandier: L'Égypte. Les peuples de l'Orient Méditerranéens* I. 629.)

² A šb:jjt-okra von. összefoglalóan I. R. Anthes: *Lebensregeln und Lebensweisheit der alten Ägypter*. *Der alte Orient* 32, 2, 1933. Anthes a műfajt teljesen félreérti. Nem „életbölcsesség”, iskolai bölcselkedések ezek, hanem — általában — filozófiai-etikai értekezések.

³ Vö. H. G. Evers: *Staat aus dem Stein*. 1929. E kérdés máig alapvető monográfiája.

- I. 1 *A Tanítás kezdete,*
 2 melyet a Szolga, a Déli és Északi Föld királya. Szehotep-ib-Ré alkotott,
 3 a Nap fia, Amenemhat,
 4 az Igazhangú,
 5 így szól az Igazság híradásaként
 6 fiának Ó, a Mindenség Ura,
 7 így szól istenként megjelenve:
 8 Hallgasd, amit mondandó vagyok neked,
 9 hogy az Ország királya légy,
 10 uralkodj a Partokon
 11 és bőséggé tedd a Jót!
- II. 1 *Légy óvatos a Szolgálattevőkkel szemben, nehogy keletkezzenek*
 2 még nem volt aggodalom félelmük miatt
 3 közeledvén hozzájuk egyedül,
 4 bízván bennük fivérként,
 5 megismervén barátként,
 6 bizalmasoddá téve őket,
 7 mert nincsen abban tökéletesség!
- III. 1 *Mikor lefekszel, őrizd magadnak szíved magad,*
 2 mert nincsenek az embernek hívei
 3 a szerencsétlenség napján:
 4 én adtam a szegénynek, az árvát felneveltem,
 5 elérhetett, ki senki, miként ki valaki —
- IV. 1 *s az ételemet evő zendülést csinál,*
 2 akinek karomat nyújtom, szól: megfélemlítés ez,
 3 a vázsnamba öltözöttek: hisz árnyéknak nézem őket,
 4 balzsammal kentjeim meg: vízőntés ez csupán!
- V. 1 — *A Képmás az élőkben szétoszlik emberekként,*
 2 kik nekem hangoskodnak sohasem hallott módon
 3 nagyságáról a harcnak, mi még nem láttatott...
 4 s mikor a porondon harc van, feledve van a tegnapi:
 5 erénye nem teljes annak, ki nem tudja, amit tud!
- VI. 1 *Vacsora után volt ez, amikor este lesz,*
 2 amikor hozzákezdtém az enyhülés órájához
 3 ágyamra lefeküdve, mivel már elfáradtam,
 4 szívem már hozzákezdtett, hogy kövesse álmomat...
 5 — mintha támadó fegyverek vennének körül!
 6 Arcomra! Úgy tettem, mint a pusztaság kigyója!

- VII. 1 *Harcra ébredtem, egyedül vagyok...*
 2 — úgy találtam, katonáim közelharca volt ez,
 3 — ha gyorsan kezembe ragadtam volna fegyvereimet,
 4 visszaüttem volna a gyávákat odvaikba...
 5 ám nem vagyok bátor éjszaka, nem harcol, aki egyedül van,
 6 nincs szerencséje annak, kinek segítsége sincsen!
- VIII. 1 *Im, támadás történik, mikor nélkülözlek*
 2 s nem hallotta még az Udvar, hogy felvirultattalak
 3 s nem ültem veled trónra, hogy tervedet megalkossam,
 4 mivel nem aggaszt engem, amit jól ismerek:
 5 — nem adta hírül szívem szolgálaim árulását!
- IX. 1 *Vajon az asszonyok kellették harcot, pusztulást?*
 2 Vajon a felkelést a Házban idézték fel?
 3 Vajon betörték-e a földeket feldúlók?
 4 — Zavartak tetteiktől a közrendűek is!
 5 A balsors nem kerül el születésem óta...
 6 — nincsen semmi hasonló, mely ily gyötrelmes volna nekem!
- X. 1 *ki Abuig felvonultam s jártam a Mocsarakig,*
 2 álltam az ország határán, láttam kerületét,
 3 lényemmel hódoltattam, erőmmel az Erőset határáig,⁴
- XI. 1 *én, ki alkotok árpát, a Sarjadó szeretettje,*
 2 fél engem a Nílus minden kiterjedésben,
 3 nincs éhség éveimben, nincsen szomjazás,
 4 mindenki helyén van, hogy megtegye azt, amit mondtam,
 5 mindent, mit megparancsoltam, helyesen,⁵
- XII. 1 *az oroszlánokat megfélékeztem, a krokodilokat elhurcoltam,*
 2 megfélékeztem a Pusztalakókat, elhurcoltam a Lápok Népét
 3 s megfutamtítottam az Íjjászokat agarak gyanánt,⁶

⁴ Az eddigi szakaszok szövegmegállapítása alapjául elsősorban a Pap. Millingen szolgál: (I. 5,11—II. 2,11). Ahol valamiben eltérünk vagy egyéb megjegyezni valónk volt, jegyzetben említjük meg. Így a X. szakasz III. sorában a hpšw m hpš: „erőmmel az erőset” nem dittográfia, hanem szójáték: hpš — erő, erős, kard, Egyiptom állandó jelzője, vö. WB III. s. v. hpš.
⁵ Pap. Millingen II., 11—3, 1, Pap. Sallier II. 2,9—10, Ostr. Deir el Medine 1035, 2—3. Brooklyn Tablet II. verso 7 stb.
⁶ Pap. Sall. II. 2,10—3,1, Ostr. Malinine 1—4, Ostr. Petrie 56, Ostr. D. el Med. 1081. 2 stb. „Pusztalakók” — w'w'w, núbiai belső nép, vö. WB I. p. 250 s. v. w'w', w'w't stb. A „Lápok népe”: md'jw, a kopt μαρσι távolabbi mocsárlakó núbiai törzs, vö. WB II. p. 186 s. v. md'j, V. p. 511 s. v. dj: „a folyón átkelni” stb. Később belőlük kerülnek ki az egyiptomi rendőrség, karhatalom tagjai. Az „Íjjászok” (štjw) a szíriaiak állandó jelzője, l. WB IV. p. 326 s. v. štj,štjw, továbbá p. 348 s. v. štj stb. L. továbbá Színube története, passim, különösen B. 222—223: „Retenut meg sem említve, — tucid azok miként agaraid!”, Dobrovits: A Paraszi Panaszai, 33. L. még Volten: i. m. 116. A római hadsereg „elit” íjjász-csapatát is köztudomás szerint a szíriaiak közül sorozták.

- XIII. 1 *alkotok magamnak arannyal ékes házat,*
 2 teteje lazurból, falai ezüsthől,
 3 padlója szikomór, ajtaja réz, retesze bronz,
 4 az Öröklétnek alkotom, miatta félelem van,
 5 ismerem mind, mi körülveszi, én, az Úr, a Mindenség Ura!

- XIV. 1 *Bizony, a szülöttek sokan vannak az utcákon*
 2 s én tudom, hogy igent mond, ki Javát keresi,
 3 ám nem ismeri azt, ki nélkülözi arcod,
 4 nyelvem, Za-ni-Woszeret, fiam, ki lábam jártamon,
 5 ki vagy az én szívem, szemem, hogy látni tudjak:
 6 a szív számára szép órában születettek
 7 a néppel együtt íme hódolnak neked!⁸

- XV. 1 *Íme, megtettem azt, mi előbb volt, elrendelem hát neked végül*
 2 én, aki kikötök már Amazoknál — azt, mi szívedben van:
 3 Te vagy, ki felteszed a Fehér Koronát, istentől sarjadott
 4 — az Erősség nyugalomban — neki kezdvén magadnak
 5 az árnak Ré hajójában
 6 állj fel királyként, elődtől származott!
 7 — nem mint én tettem —
 8 légy bajnok, emlékeket emelj, tedd pompássá magadnak a Tartót
 9 s harcolj azért, aki ismer téged, a népért,
 10 mert nincs, akit szeressen melletted, Te Szolga, — élet, boldogság
 egészség neked!⁹

Ezt az iratot jóformán az egiptológia tudományának fennállása óta ismerik, hiszen az első, aki foglalkozott vele, maga Jean François Champollion volt, és azóta az egiptológusok nemzedékei írtak róla. Mégis mindmáig sem hitelesen megállapított szövege, sem kielégítő fordítása, értelmezése nincs. Nem beszélve most a néha egészen komikus félreértésekről, az értelmezések és fordítások gyakran az egészen döntő helyeken is eltérnek egymástól. Ennek oka a szövegahagyományozásban van.

A szöveg két összefüggő, papiruszon fennmaradt változata közül az egyik (Pap. Millingen) hitelesnek látszik, de különösen a végfelé erősen töredék, a másik (Pap. Sallier II.) teljesebb, de erősen romlott, néha a felismerhetetlenségig torzult. A szöveg különböző töredékeit mintegy 60—70 ostrakon őrizte meg, ezek azonban szinte kivétel nélkül iskolai feladványok, amelyeken a tanulók emlékezet-készségüket, stiláris ügyességüket és az akkor beszélt új-egiptomi nyelvtől erősen eltérő klasszikus közép-egiptomi nyelvben való jártasságukat gyakorolták, és így nemegyszer nem pusztán másolatok, hanem az eredetitől erősen eltérő átírások.¹⁰

⁷ Pap. Sall. II. 3,1—2, Ostr. D. el Med. 1081, 2, Ostr. Malinine 4—6, Ostr. D. el Med. 1102, 3—4 stb.

⁸ Pap. Sall. II. 3,2—5, Pap. Mill. 3, 7—9, Ostr. D. el Med. 1103, 5—6 stb.

⁹ Pap. Sall. II. 3, 5—7, Ostr. D. el Med. 1093, 1—5 stb.

¹⁰ A Tanításra vonatkozó terjedelmes irodalomból csak a számunkra legfontosabbakat említtük meg. L. L. Griffith: *A. Z.* XXXIV. 1896. 35. s. kk.; G. Maspero: *Les enseignements d'Amenemhat Ier à son fils Sennouasrit Ier*. 1914; *A. Vollen*: i. m. 106. s. kk.; *A. H. Gardiner*:

nem kívánunk kitérni, ahol föltétlenül szükségesnek látszik, ott a jegyzetben utaltunk ill. utalunk rá. Elvként szögezzük azonban le, hogy sehol „szöveg-helyreállítás” nem végeztünk, „emendálásoktól” tartózkodtunk, mindenkor a fennmaradt szövegekre támaszkodtunk, változtatás nélkül, kiválogatva közülük azokat, amelyek a Tanítás mondanivalójának logikai egységébe beleilleszkednek, illetve azt továbbvizsgáljuk, a szöveg logikai, grammatikai és stiláris struktúrájának építőköveként. Az „orthográfia” mögött mindenkor nyelvtani formákat találunk, elvetve a „túlburjánzó” és a „defektív” orthográfia modern képzeteit.

Maga a Tanítás politikai programbeszéd, egyúttal erősen szubjektív lírai költemény, amely I. Amenemhat uralkodási elveinek és tapasztalatainak filozófiai összefoglalását adja. Versben elmondott politikai szónoklatok, filozófiai iratok nem ritkák az ókorban, így az ókori Egyiptomban sem. A Tanítás tizenöt szakaszra oszlik, a szakaszok egyenlőtlen sorszámúak, a szakaszkezdeteket rubrikáció, a verssorokat interpunkció jelzi. Az egyes sorok, amennyire ez az egyiptomi mássalhangzóírásból megállapítható, amely a magánhangzókat vagy egyáltalán nem, vagy csak igen tökéletlenül jelöli, egyenlőtlen szótagszámúak, erős középcsurával két félre oszlanak, melyek mindegyike ereszkedő hangsúlyú. A hangsúlyos verselés mellett a költő, úgy látszik, időmértékes hatásokkal is él, gyakran alkalmazza az alliterációt, sőt a sorkezdő rímeket is, és nem rendszeresen ugyan, de elég gyakran sorvégző tompa aszszonanciákat. Természetesen mindez inkább rekonstrukció, a vers tényleges hangzása, zeneisége elveszett számunkra.

Az egyiptomi verselés közismert jelenségét, a szavak „poliszemiáját”, azaz az egyes szavak asszociációs „jelentéskötegenek” lehetőségeit a költő igen tudatosan aknázza ki mondanivalójának frappáns, nemegyszer dramatikusan feszültségű kifejezésére. Ugyanazt a szót gyakran minél több eltérő értelemben, eltérő szavakat pedig, szinonima-szerűen ugyanabban az értelemben alkalmaz, bőven élve így az „előrelépő gondolatritmus” által nyújtott lehetőségekkel. Szókincese még így is sokkal nagyobb gazdagságot mutat, mint az egyiptomi irodalmi művek átlaga e korban.¹¹

A vers felépítése egyre emelkedő spirálisra emlékeztet. A költő újra meg újra visszatér ugyanazokhoz a gondolatokhoz, kifejezésekhez, csakohgy

The earliest Manuscript of the Instructions of Amenemmes I., *Mélanges Maspero* I. 1934. 481. s. kk.; *A. de Buck*: The Instructions of Amenemmes, no. II. 847. s. kk. stb. Kétségtelenül iskolai gyakorlatokat tartalmazó ostraconokat ad ki G. Posener: *Catalogue des ostraca hiéroglyphiques littéraires*, Documents de Fouilles de l'Institut Français d'Archéologie Orientale 18; *H. Goedicke*—*E. F. Wente*: Ostraka Michaelidis 1962 Taf. I. s. kk. Egyes példányokon a feladvány készültének dátumát is megtaláljuk. L. továbbá G. Posener: *Littérature et politique dans l'Égypte de la XIIe Dynastie* (1956), a kérdés bővebb irodalmával. A Millingen papirusz és egyes ostraconok, ill. táblák a XVIII. dinasztia, a Sallier II. papirusz és a töredékek legnagyobb része a XX. dinasztia idejéből valók. A fordítások közül megemlíttjük a szöveget is hieroglif-átírásban kiadó, ill. „helyreállítási” megkísérlő *Vollen*: i. m. fordítás mellett *A. Erman* fordítását, *Literatur der alten Ägypter* 1923. 72. s. kk. és *Wilson* fordítását (*Pritchard*, *Ancient Near Eastern Texts* stb. 1956. 418. s. kk.). Fordításunk, illetve ennek alapját képező szöveg-megállapításunk filológiai indoklását jelen munkánkban csak a legszükségesebb esetben adhatjuk, az előző és eltérő fordításokkal itt polemikába kezdeni általában nem kívánunk. Minderre külön monográfiát készítettünk elő.

¹¹ A Tanítás, a prepozíciókat és szóösszetételeket, továbbá az ún. „segédigéket” is beleszámítva valamivel több mint négyszázkilencven szóból áll, e szavak megközelítően háromszáz különféle értelmet takarnak.

eltérő összefüggésben, nemegyszer eltérő sőt ellentétes értelemben használva azokat, hol növekvő feszültséggel, máskor elejtve a feszültséget egy gondolat-sort megnyugtatóan lezárni látszik, hogy azután hirtelen fordulattal a lezáró mondatlall ellentétes irányba fordulva folytassa mondanivalóját, szinte az egymást kizárni látszó ellentétpárookra építve. E versfelépítés sémáját a következőkben vázolhatjuk:

- A — egy gondolat kijelentése
- B — tézis — antitézis-szerű megvitatása
- C — tézis — antitézis-szerű megvitatása
- D — közbevetett kitérő gondolat
- E — a gondolat elejtése, helyesebben hirtelen fordulattal az ellenkező irányba való visszagombolyítása (qaflah).

A séma persze variálható. Így például a gondolat kijelentése után következnek a hirtelen fordulat (az arab költészet „qaflah”-ja), ekkor a séma így alakul: A: egy gondolat kijelentése, E: a „qaflah”, utána B—C: a tézis — antitézis-szerű megvitatás, D: a közbevetett gondolat, amely maga is újabb fordulatot jelent és amely után újabb kijelentés (A) a következtetés levonásaként, ez azonban mint szakaszlezárás már a következő szakaszokban tárgyalandó eseményeket vezet be szervesen. Tipikus példája ennek a versfelépítésnek az V. szakasz. E versfelépítési elvek felismerése a helyes szöveg megállapításánál szilárd támaszpontot nyújt.

Ez a versfelépítési elv hasonlatos a szoborfelépítési elvhez vagy szemlélethez, ahogyan az egyiptomi szobrász a mozgásábrázolás problémáját felveti és megoldja. Az egyiptomi szobrász, akár nyugalmi helyzetben akár mozgulatot végezve ábrázolja az emberi — sőt állati — alakot, sohasem akarja a lényegét tekintve mindig mozdulatlan szoborban a mozgás illúzióját kelteni. A szoborban megjelenített testet mindig nyugalmi helyzetben ábrázolja, ám rendszerint olyan nyugalmi helyzetben, amelyből a mozgás, mozdulat bármely pillanatban kiindulhat, sőt amelyet a kiindulni akaró mozdulat energiái feszítenek. Vagy mozgás közben, mozdulatot végezve ábrázolja az alakot, azonban mindig nyugalmi helyzetben, olyan átmeneti nyugalmi helyzetben, amelyben egy mozdulatelem lezárult ugyan, de amelyből egy újabb, szükség-szerűen ellenkező irányú mozdulatelem kényszerítő erővel kell hogy kiinduljon. Ez az eljárás, bár nem kelt a szobor szemlélőjében mozgásillúziót, de a mozdulatlan szobrot mégis robbanásig feszülő dinamikával tölti meg.

Ebből már szinte szükségszerűen következik, hogy a modern kutatók általános véleményével szemben az egyiptomi vers — és így a *Tanítás* — egyes szakaszai és ezeken belül egyes sorai nem alkotnak szükségszerűen mindig nagyobb, ezeken belül kisebb zárt statikus gondolati-grammatikai egységet, sőt ritmikai egységeket sem mindig. A gondolati, grammatikai folyamat nagyobb, összefoglaló egységeket alkotva sorokon és szakaszokon keresztül olyan elsodró erővel áramolhat, amely a sorok és szakaszok statikai egységét aláveti a maga dinamikájának, szinte feloldja azt, rendszerint egyetlen főmondatból kiindulva, ellentéteken keresztül át- meg átcsapva; soha megállást, legföljebb pillanatnyi nyugalmat engedve egészen a csattanó végű, ám kiegészítést hozó befejezésig, szinte véget nem érő sodrású körmondat gyanánt. Jellemző példája ennek a *Tanítás* IX—XIII. szakasza.

Ez a versfelépítési, gondolkozási mechanizmus viszont rokon az egyiptomi „síkművészet” térábrázolási szemléletével. Itt a síkhoz alkalmazott teret

az ábrázoló művész egyenlő értékű csíkokra bontja, amelyeken egyszerre jeleníti meg a különböző időben történő eseményeket, mindez azonban a csikrendszer áttörő főalakra vonatkozik. Ugyanolyan kifejezési mód ez, mint amilyent az egyiptomi nyelv, a mindennapi beszéd is alkalmaz a mondatserkesztésben, nem ismeri az alárendelő szerkezetet, hanem hosszú mondatait, „körmondatait” egyetlen „főmondatra” vonatkoztatott, egyenlő értékű, ám jellegüket — így időbeliségüket — mindenkor csak a teljes mondatösszefüggés által meghatározott, „mellérendelt” szerkezetű „mellékmondatokból” építi fel.

A síkművészetben az egymástól elválasztott párhuzamos csíkokat mellék-„talpvonalak” törhetik meg, amelyeken önálló, az egésztől szinte függetlennek látszó, mégis az egységbe illeszkedő mellékalakok, mellékjele-
netek jelenhetnek meg. A vers gondolati, grammatikai és ritmikai egységét, egységeit, a szakaszokat és a sorokat is az előttük állókkal és a következőkkel látszólag össze nem függő, mégis az egészet előrevivő részek, felkiáltások, közbevetett mondatok, mondatrészek törhetik meg, szakíthatják félbe. A sorokat, szakaszokat összefoglaló grammatikai egységekkel szemben előfordulhat, hogy egy-egy sor több önálló nyelvtani és ritmikai egységre törik, izgatottá, szaggatottá válik (pl. VI. 6.). Az is előfordulhat, hogy egy sor vagy szakasz sem nyelvtani, sem gondolati, sem ritmikai értelemben még „mellérendelő” jelleggel sem jelent önálló egységet, hanem az író mindezt továbbviszi, átadja egy következő szakaszba vagy sorba, így például a XV. 3 s kk.¹²

Most a *Tanítás* kapcsolatban felvetett egyes problémákat kell tisztáznunk. Az egyiptomiak — egy, a későbbiekben felvetendő kétes értelmezésű helytől eltekintve — a *Tanítást* I. Amenemhat király személyes alkotásának tekintették. Egyes modern kutatók azonban összefüggésbe hozták az „I. Amenemhat tanítása”-ban leírt ellene elkövetett merényletet a „Szinuhe történetében” olvasható híradással I. Amenemhat hirtelen haláláról és úgy vélték, hogy ez a hirtelen halál és a *Tanítás*ban leírt merénylet egy és ugyanazon eseményt takar és úgy gondolták, hogy nemcsak Szinuhe „indokolatlan” szökése magyarázható a király vélt megületésében való esetleges részességével, hanem maga a *Tanítás* is a halott Amenemhat szájába adott fiktív próklamáció („letter from a Dead”):¹³ ebben az új uralkodó az Amenemhat erőszakos halálában bűnös Za-ni-Woszeret próbálná magát tisztázni az atyja halálával kapcsolatban ráháruló gyanútól. Ez a vélemény látszólag alátámasztást nyer a Pap. Chester Beatty IV. verso 6—7 egy helyével, amely a *Tanítás* szerzőjeként nem Amenemhatot, hanem a kor egy másik nagyírú íróját, *Hetit* jelölné meg.¹⁴

Mindez azonban merőben alaptalan kombinációnak, a szöveg alapos félreértésének bizonyul. Kétségtelen, hogy I. Amenemhat és I. Za-ni-Woszeret egy évtizeden keresztül társuralkodók voltak. Az ifjabb király kooptációja I. Amenemhat uralkodásának 20. évében történhetett, i. e. 1980-ban, I. Ame-

¹² Az egyiptomi verselésre vonatkozólag l. Dobrovits: „Exegi Monumentum” Prah-em-uja: Az író dicsérete. Antik Tanulmányok 1967., itt további irodalom is található. Itt kell megemlítenünk, hogy az egyiptomi verselésre vonatkozó megállapításainkban alapvető ösztönzéseket nyertünk Kardos Tibor mesteri vers- és ritmikai analíziseitől. L. Kardos: Az Árgirus széphistória (1967), különösen a 267. s kk. Az egyiptomi művészet törvényszerűségeire l. Dobrovits: Harpokrates, Probleme der ägyptischen Plastik. 1937. stb.

¹³ E kérdésről összefoglalóan l. Volten: i. m. és Posner: Littérature I. c. irodalommal.
¹⁴ A. H. Gardiner: Hieratic Papyri of the British Museum, Third Series, The Chester Beatty Gift II. Plates, 1935. pl. 20—20A 11. s kk. sorok és pl. 20, 1—2. sorok.

nemhat uralkodásának 30. évében, tehát i. e. 1970-ben. A két eseményt mintegy tíz év választja el egymástól, így tehát semmiképpen sem hozhatók összefüggésbe. Za-ni-Woszeretnek különben sem fűződhetett semmiféle érdeke atyja halálához, hiszen a tényleges hatalmat Amenemhat már átadta neki, ami magának a Tanításnak szavaiból, valamint Szinuhe történetéből is kitűnik, bár a rangelsőséget magának tartotta fenn. Ez a két király eltérő címei alapján is bizonyos, Amenemhat maga Diocletianus módjára a palotába vonult vissza, és az ügyek intézésébe már tevékenyen nem avatkozott bele.¹⁵ E szempontból tökéletesen lényegtelen, hogy az ekkor már körülbelül 75 éves öreg király halálát merénylet vagy az aggkori gyengeség okozta-e.

Am teljesen téves az az állítás is, hogy egyiptomi adat szerint is nem Amenemhat, hanem más, Heti, volna a szerző. A kérdéses hely a XX. dinasztia legnagyobb költőjének, Ptah-em-ujának,¹⁶ a horatiusi „Exegi monumentum” (Carmina III 30) előképe, az író dicsőítésére írt ciklus szerzőjének záróversében olvasható. Ez erősen töredékesen maradt ugyan ránk, de világosan értelmezhető és így hangzik:

„Élni, látni a Napkorongot, az igazhangú fró Hetinek,
 áldozatidézés, sör és kenyér, a Jóságos Lény előtt, (= Ozirisz),
 hús víz, bor s mi felújítja szellemét és ősi voltát,
 az jelessége, kiválasztott volta a Beszédben,
 örökkévalóvá téve nevét,
 és ő, ki könyvet írt a Tanításról
 a Dél és Észak urának Szehotepibrének — élet, boldogság
 egészség neki!
 elnyugodván, az Éggel egyesülve, az Alvilág Urai közé be-
 lépett
 ez . . . és tette, hogy ott maradjon . . . eltávozván . . .
 örökre
 Szehotepibré mellett, élet, boldogság, egészség neki!
 öröm . . .
 s a nemzedékek, melyek majd keletkezni fognak,
 így fognak szólni: a Bölcsesség férfija
 [Ame]nemhat [. . . . He]ti az igazhangú!

E nagyon is töredékes záróversben Ptah-em-uj, mint másutt annyiszor, a halotti áldozati formulák szavait használja fel a túlvilág tagadására, az életigénlésre és az emlékezés dicsőítésére, amely szerinte a halhatatlanság egyetlen formája az író számára. Hiszen élve a nap alatt, bor és lakoma mellett emlékezünk a nagyokról szavaik idézésével, és így éltetjük őket. Azonban számunkra nem ez a lényeges. A lényeges itt most az, hogy Heti írt ugyan egy „Tanítást” Szehotepibré, azaz I. Amenemhat számára, ám ez lehetett a híres „Mesterségek szatirája”, az akkor is oly rosszul dotált szellemi foglalkozások propagandájaként, vagy akár a „Kemit”, a „Tökéletes”, a híres filozófiai tanköltemény, amely minden valószínűség szerint szintén Heti alkotása, azonban semmiképpen sem I. „Amenemhat tanítása”, amelyet Heti akkor írt volna, mikor Ame-

¹⁵ Szinuhe Története R 5 a kk, 35 s kk, stb. különösen B 50.
¹⁶ Dobrovits: Exegi.

nemhat már meghalt. A szöveg csakis úgy értelmezhető, hogy amikor Heti meghalt, elnyugodott, Amenemhat sírja mellett temettette őt el, miként a kor egy másik, a leghíresebbek közé tartozó fróját, Szinuhet, a maga piramisa mellett Za-ni-Woszeret. És éppen e zárósorokban sorakoztatja fel Ptah-em-uj a általa felsorolt nyolc nagy író után az eddig még meg nem említett kilencediket, talán, mint a legnagyobbat; a Kilencség, a Teljesség, a Fény;¹⁷ vagyis Szehotepibré — I. Amenemhatot.

Egyáltalában rá kell arra mutatnunk, hogy a ránk hagyományozott írónevekkel szemben és ezen túlmenően az író- királyok íróvoltával kapcsolatban támasztott kételkedés nem más, mint a XIX. század pozitivistá hiperkriticismusának az egyiptológiában való kiirthatatlan továbbélése. Nem akarunk itt újból rámutatni arra, hogy a fiktív írónevek fogalmát meg kell hogy előzze a tényleges írók megbecsülése, az írói egyéniség fogalmának létezése, csak hangsúlyozni kívánjuk, hogy az egyiptomi irodalmi hagyomány a számtalan ránk hagyományozott írónev és immár a szerzőnévvel kétségtelenül megjelölhető alkotások tömege mellett mindössze egy-két olyan uralkodóról emlékezik meg, akit az utókor magát is az írók közé sorol. Ezek közé tartozik pl. a IX—X. dinasztia királya, Uah-ka-ré — Heti (nem azonos a Ptah-em-uj által is említett Hetivel), I. Amenemhat, a XIII. dinasztia idején élt Noferrhotep és Ehnaton. Mindezek nevével jelzett tényleges irodalmi alkotások is maradtak ránk. Az egyiptomi történelem számos jelentős uralkodójáról tudunk, akikről ugyan nem szól híradás, hogy maguk is írók lettek volna, annál inkább megemlékeznek az idejükben és velük kapcsolatban működő nagy írókról. Így Doser idejéből ismerjük Imhotepet, Hufu idejéből fiát, az író és filozófus Hordedefet és a V. dinasztia legmarkánsabb uralkodója, Aszosi idejéből Ptahhotepet, III. Amenhotep idejéből Amenhotep Hapu fiát stb. Senki sem emlékezik meg az igen nagynak tartott II. Ramszesz írói működéséről, bármely hosszú ideig uralkodott is és bármily nagy szónok hírében is állt, arról azonban igen, hogy maga köré fényes írói kört gyűjtött, és fia „Szetna”. Ha-em-uaszet több mint egy évezred múlva is a híres írók és bölcsök sorába számított.¹⁸

Szükséges volt az eredetiség kérdésének a tisztázása, mert csak ennek jegyében ítélni tudjuk meg helyesen a Tanítás mondanivalóját. A Tanítás személyes és szenvedélyes hangvételével, szinte exhibicionista őszinteségével olyan írásmű, amelyet királyról, fáraóról nem írhatott le senki, még a legitim örökös sem, ha csak maga a király nem és a királyon is túl — az ember.

A költemény teljes gondolatmenete kizárja annak föltételezését, hogy egy a halott szájába adott postumus proklamációnak fogjuk fel. Amint említettük, az öreg király a legteljesebb őszinteséggel számol be emberi gyengeségéről, arról, hogy a támadás ellene a trónörökös távollétében történt, szándékairól, uralkodási elveiről és arról, hogy emberi gyengesége, hiányai és a támadás időpontja szükségszerűen indokolják a trónörökös társkirállyá való emelését s en-

¹⁷ A Kilencség, mint teljesség, l. O. Fleidell: Ein Denkmal ägyptischer Philosophie, előadás a lipcsei nemzetközi egyiptológiai konferencián, 1968. máj. 8, mint fény l. WB I. 5.v. pód, pód stb.

¹⁸ Az íróegénység és fiktív író problémájára l. Dobrovits: A Paraszt Panaszai. 1963. Utószó és Exegi. Volten Amenemhat állítólagos halta-utáni szerzőségén felbuzdulva már Uah-ka-Ré-Heti király tanítását („A Meri-ka-Ré-nek írott Tanítás”) is halott szájába adott fiktív tanításnak minősíti és ebben az sem zavarja őt, hogy Heti király a Tanításban önmagát még nagyon is élőnek nyilvánítja. (P. 95: „de én még élek, létezem s vagyok”, Volten: l. m. 50.: „Aber da ich lehte und noch war”.)

nek a nyilvánosság előtt való proklamációját. Ha ez az öreg király halála, sőt megöletése után történne, mindennek semmi értelme nem volna, és az új király sikeresebben léphetne fel atyja tényleges vagy vélt gyilkosaival szemben bosszúállóként, vállalva a mítoszban is adott Hórusz szerepét Ozirisz gyilkosaival szemben.

A költemény a *Királyi parancsok* (wd „nšwt”) „műfajának” megfelelő felépítésű, versben elmondott tipikus „királynovella”. A király valamely adott eseményből, elvből kiindulva, azt részletesen taglalva indokolja meg a királyi tanácssal történt megbeszélés után a királyi döntést, amelyet azután trónra ülve mint isten „ex cathedra” kihirdet.¹⁹

Most már elemezzük a *Tanítás* mondanivalóját az előadottak sorrendjében. A bevezető szakasz a címet tartalmazza és a proklamáció célját. Az első hét sor még nyilván nem magának a királynak a beszéde, hanem valaki más, valószínűleg a *Tat* — a „vezir”, a királyi tanács vezetője — mondja, mintegy bejelentve, hogy a király szólni akar.

E célt a költő ünnepélyes, lassan, bár egyre feszültebben emelkedő ritmizálással fejezi ki és a proklamációt elmondó királyt az Igazság híradásának és igazhangúnak jelenti ki. Ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy az, aki beszél, már meghalt, „megboldogult”, azaz egyiptomi megjelöléssel „igazhangú” lenne. Kétségtelen, hogy az „igazhangú” jelző nemcsak a megigazultaknak, az isteni ítéleten átesett halottaknak jár ki, hanem a győztes hadvezérnek és királynak, a minisztériumok beavatottjainak, és az — igazságtevőknek.²⁰ Színühe is igazhangúnak jelenti ki az igazságtevő és az öt Egyiptomba viszsza-hívó, ám nyilvánvalóan még élő *Za-ni-Woszeret* királyt.²¹

E bevezető sorok ünnepélyesen hangsúlyozzák, hogy most a Fáraó kíván beszélni. Nem az ember, hanem az isten, a király mint isten, azaz istenként megjelenve, az ünnepélyes „trónraülés” alkalmával. Az egyiptomi felfogás szerint ugyanis a Fáraó isten, de nem mint hétköznapi ember, magánember, és nem is mint varázserőjű törzsfőnök, az emberek elől elzárt szakrális király: isten, ám csak amikor hivatalos uralkodói funkcióit végzi, amikor „megjelenik”, „felkel” a trónon, és így teszi meg, ebben a minőségében istenként, megfellebbezhetetlen kijelentéseit. Ekkor ő a „Mindenség Úra”. A korábbi kommentátorok véleményével ellentétben a hatodik sorban a „Mindenség ura” (nb r dr) cím nem illetheti meg *Za-ni-Woszeret*et, valamint a hetedik sorban az „istenként megjelenve” kifejezés sem. Ez még mind a proklamációra készülő öreg királyra, I. Amenemhatra vonatkozik. *Za-ni-Woszeret* trónra emelése, királlyá való deklarációja, úgy is mondhatnók, királlyá, istenné parancsolása majd az utolsó, XV. szakaszban történik csak meg. A *Tanítás*ban egyébként Amenemhat maga is a Mindenség Urának jelenti ki magát, egy másik döntő helyen, a XIII. szakasz utolsó sorában, amely az egész költemény fordulópontját jelenti.

A *Tanítás*, úgy is mondhatnók, a királyi felavató beszéd célját az I. szakasz 11. sora jelenti ki: „... és bőséggé tedd a Jót”. A Jót és Szépet: a kettőt egy szó fejezi ki, a *Nofer* vagy *Noferu* (nfr, nfrw), ez az egyiptomi

humánus ember-ideálja, görög fordításban már két szóval visszaadva: *καλοκαγαθία*.²² Ez a sor azonban nemcsak előre mutat *Za-ni-Woszeret* irányába, hanem visszafelé is, Amenemhat irányába, és tulajdonképpen annak tragédiáját fejezi ki. Nem ő lett a „*Noferu*” megvalósítója, mint azt uralma kezdetén az ő politikáját propagáló *Noferu* *Tanítása* hirdette,²³ Amenemhat céljait nem tudta megvalósítani, ez a feladat *Za-ni-Woszeret*re vár, ő lesz az új aranykor várt hordozója.

A második szakasz már *in medias res* tér Amenemhat tragédiájára. A túlzó, feltétel nélküli bizalom a király környezetével szemben, az alattvalókkal, helyesebben a szolgálattevőkkel szemben a király számára csak csalódást hozhat — még akkor is, ha őt a nép emelte — minden valószínűség szerint — trónra.²⁴ A második szakasz első sora bevezető szavát „légy óvatos”-sal adtuk vissza: a szavak értelme lehetne még: szedd össze magad! (šq tw: a šq szó a magyar zsák szó őse).²⁵ A két első sor lassú hőmpolygését rövidre tördelt izgatott sorok váltják fel. A három-hat sorokat bevezető „m” szavak, amint erre a problémára már másutt is rámutattunk, nem „negatív m-ek”, tagadó „igék”, hanem a cselekvés körülményeit, feltételeit meghatározó „m” prepozíciók.²⁶ A sorok értelme semmiképpen sem, mint eddig gondolták, egy világtól elzárkózott és elfordult csalódott, mogorva öregember pesszimizmusa, hanem a királyra, az államférfira kötelező tartózkodás, óvatosság. Hiszen király és alattvalók, uralkodó és szolgálattevő között semmiféle emberi kapcsolatban, baráti, rokoni, bizalmi viszonyban *tökéletesség* nem lehet.

Ezt a gondolatot a következőkben még bővebben kifejti az író és az V. szakasz 5. sorában, szinte azonos szavakkal, megismétli: A királyt méltósága, egyiptomi kifejezéssel „hivatala” (lásd XV. szakasz 7. sor; *Heti király tanítása* P. 116 s. kk. sor),²⁷ magányosságra kényszeríti, óvatosságra, összeszedettségre az emberekkel szemben (III. szakasz 1. sor), akik közé pedig ő is tartozik (III. szakasz. 2. sor), ám nem az emberektől való elfordulásra, nem a „hivatal”²⁸ által rá rótt kötelességtől való tartózkodása.

Ezt a gondolatot viszik tovább az egymással szorosan összefüggő III. és IV. szakaszok. A III. szakasz a király oldaláról, a IV. szakasz az alattvalók oldaláról világítja meg azt a problémát, melyet a II. szakasz 7. sora vetett fel.

Amint már erre rámutattunk, a III. szakasz 2—3. sora a királyt mint embert mutatja be: „mert nincsenek az embernek hívei — a szerencsétlenség napján.” E szakasz sorai, részben bizonyíthatóan, szinte közhelyszerű idézetekből épülnek fel, így az Óbirodalom és az első átmeneti kor sírfelirataiból. A IV. szakasz eddig teljesen félreértett 2—4. sorai nem a király beszédét tartalmazták, hanem a király idézésében az ő jótéteményeiben részesülők vélekedését, hr prepozícióra következő oratio rectában idézve.²⁹ Ezek a király „lát-

¹⁹ *Dobrovits*: Sur la structure stylistique de l'Enseignement de Ptahhotep. Acta Antiqua Ac. Hung. 1968. 21. s. kk.

²⁰ *Posener*: Littérature 21 s. kk.

²¹ *Posener*: i. h.

²² WB IV. s.v. šq, vö. görög *ἀσφαλεια*.

²³ *Dobrovits*: Sur la structure pessim.

²⁴ *Volten* 63.

²⁵ WB I. s.v. šwt.

²⁶ L. *Gardiner* Grammar § 321, WB. III. s.v. hr stb. Csakhogy ez nem „ellipszis”, mint *Gardiner* gondolja (§ 506), hanem a hr prepozíció egy sajátos használata: „erre”.

¹⁹ *A. Hermann*: Die ägyptische Königsnovelle. Leipziger ägyptologische Studien 10. 1935.

²⁰ L. WB II. s.v. m'-hrw.

²¹ Színühe B 73.

